

СХИЛЬНІСТЬ ДО АВТОРИТАРНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ З РІЗНИМ РІВНЕМ ВИРАЖЕННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

Артем Дударенко, Юлія Кушнір

Анотація. У статті представлені результати дослідження схильності до авторитарності студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини. Почуття провини являє собою феноменологічно-мотиваційний процес, сутність якого полягає у передчутті шкоди, яку заподіює собі особистість, порушивши інтеріоризовані стандарти соціальної поведінки, а явище авторитарності можна тлумачити як складний соціопсихологічний феномен, що відображає готовність до некритичного підпорядкування ригідним цінностям в межах ієрархічної структури соціального середовища, а також неприйняття будь-яких девіантних зрушень. У даному дослідженні узяли участь 100 здобувачів вищої освіти I-IV курсів Донецького національного університету імені Василя Стуса. Психодіагностичний комплекс складався з таких опитувальників, як «Шкала правого авторитаризму» Р. Альтмеєра (адаптація Н. Дьякової); опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сіданіуса та Феліції Пратто (адаптація О. Р. Агадулліної); «F»-шкала Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсвік, Д. Левінсона, Н. Сенфорда (адаптація Д. М. Денисової); опитувальник для визначення рівня почуття провини В. Джонса, А. Шраттер та К. Куллер (адаптація І. Белік). Отримані емпіричні дані дозволили поділити вибірку на осіб з низьким, середнім та високим рівнем вираження почуття провини (як психічного стану, так і особистісної риси) та здійснити подальшу оцінку результатів у вигляді порівняльного аналізу показників серед досліджуваних шести підгруп. Виявлено, що представники студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини мають відмінності у прояві авторитарності, адже найменш схильними до авторитарної поведінки виявились респонденти з високим рівнем вираження почуття провини. Результати даного дослідження можуть бути використані психологами, соціальними працівниками і педагогами в процесі розробки тренінгів та лекційних програм, присвячених профілактиці проблеми прояву авторитарності у молодіжному середовищі.

Ключові слова: авторитаризм, соціальне домінування, почуття провини, молодь.

Постановка проблеми. Бурхливі історичні події ХХ століття викликали пізнавальний інтерес дослідників, котрі стурбувалися трагізмом абсурдно лінійних вчинків як поодиноких індивідуальностей, так і окремих націй в цілому; крок за кроком науковці докладали зусиль з метою заглиблення в сутність ментальної консервативності, страху перед свободою, прихильності до авторитету, покірності, тісно пов'язаної зі схильністю

до агресії, оберненою в брутальний садизм. Злободенна природа описаних проблем відображається в тому, що, попри помітне розповсюдження на інтернаціональному рівні демократичних ідей та гуманістичних засад, на території переважної частини сучасних держав панують закриті системи управління – диктатури, стійкість яких ґрунтується не тільки на глобальних чинниках, але й на сукупності диспозиційних особливостей кон-

кретних індивідів, імпліцитно або експліцитно схильних до визнання принципу соціального домінування, прагнення когнітивної завершеності та прийняття основ авторитаризму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретельний аналіз даної проблематики спонукає тлумачити поняття авторитарності не як елемент особистості конкретної людини, а як частину культури, як складовий компонент домінуючого в контексті певного соціуму нарративу. З іншого боку, вичерпне розуміння тонкощів тоталітарного устрою потребує демаркації властивостей особистості та їхніх взаємозв'язків, на яких ймовірно базується вищевказаний суспільний порядок. Неабиякої уваги в межах даної тематики заслуговує думка, згідно з якою важливою складовою нормалізації гіпертрофованих авторитарних спонукань є корекція процесу переживання почуття провини – фундаментальної умови конвенціональних стосунків. Значений психічний процес передбачає інтеріоризацію соціокультурних цінностей й співвідношення здійсненого вчинку з ідеальною моделлю поведінки – атрибут контекстуально морально розвинених особистостей.

Мета статті – дослідження схильності до авторитарності у студентської молоді з різним рівнем вираження почуття провини.

Виклад основного матеріалу. Почуття провини являє собою фундаментальний феноменологічно-мотиваційний процес, сутність якого полягає у своєрідному передчутті шкоди, яку неодмінно заподіює собі особистість, порушивши інтеріоризовані стандарти правильної соціальної поведінки. Переживання почуття провини не супроводжується виразними нервово-м'язовими реакціями, що неабиякою мірою ускладнює однозначне визначення

зовнішніх та внутрішніх ознак перебігу даної емоції [2; 3].

Існує думка, згідно з якою фундаментальною детермінантою переживання почуття провини слугує «неправильний» вчинок, тобто поведінка, що суперечить моральним, етичним чи релігійним нормам; як правило, дана емоція безпосередньо пов'язана з усвідомленням поведінкового прорахунку або зрадою щодо власних світоглядних позицій; до того ж актуалізацію почуття провини може спровокувати вчинення безвідповідальних дій.

Загалом в межах детермінації виникнення відповідного психічного явища спостерігаються відмінності серед окремих індивідуальностей, а також у представників різних культур та етносів. Слід зауважити, що почуття провини не залежить від переконань особистості та ступеня її згоди з формальними та очевидними стандартами поведінки, адже норми можуть функціонувати поза центром свідомості, а ступінь їх прийняття визначатися на інтуїтивному рівні. Напевно, кожний індивід в ході керується певним особистим моральним кодексом, проте вкрай невелика кількість людей мають змогу постійно усвідомлювати його сумбурну структуру, складну ієрархію та взаємозв'язок окремих принципів [1; 2].

Поняття авторитарності являє собою складний соціопсихологічний феномен, що відображає готовність особистості до некритичного підпорядкування ригідним цінностям в межах ієрархічної структури соціального середовища, а також неприйняття будь-яких девіантних зрушень.

Суттєве посилення пізнавального інтересу науковців до вищевказаного феномена пов'язане з публікацією у 1950 році оригінальної монографії «Авторитарна особистість» (Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнвік, Д. Левінсон, Н. Сенфорд), в межах якої не тільки було розкрито сут-

ність доволі послідовного погляду на відповідне явище, а й наведено результати довготривалої та різносторонньої експериментальної перевірки описаної теорії; зокрема когортою зазначених вчених було розроблено класичну «F»-шкалу – особистісний опитувальник, спрямований на визначення системи установок індивіда, які гіпотетично відображають особливості прояву ознак синдрому авторитарної особистості [6].

Роберт Альтмеєр припустив, що «F»-шкала містить надто широкий спектр ознак, які навряд чи придатні для формування цілісного виміру; в процесі дослідження було виявлено, що адекватний рівень внутрішньої узгодженості досягається при поєднанні лишень трьох складових компонентів оригінального опитувальника, а саме: конвенціоналізму, авторитарного підпорядкування та авторитарної агресії [6].

Не менш важливий внесок в розвиток галузі пізнання авторитарності здійснили в 90-х роках Джим Сиданіус та Феліція Пратто, котрі запровадили в психологічній науці поняття орієнтації на соціальне домінування та створили доволі високонадійний опитувальник (SDO), що дозволяє визначити ставлення індивіда до співвідношення рівності та ієрархічності в межах міжособистісних стосунків [7].

Крайнім часом неабиякого поширення зазнав підхід до дослідження явища авторитарності, який відрізняється від класичних теорій минулого століття; сутність нового погляду полягає у відмові від пошуку апріорного портрета авторитарної особистості на користь актуалізації значення системи окремих мотиваційних чинників в формуванні соціального світобачення. Подібний редукціонізм дозволив вченим зануритися в спектр відповідних проблем, що раніше ігнорувалися дослідниками [4; 5; 6]. Отже, авторитар-

ність варто ідентифікувати не як елемент структури особистості конкретної людини, а як частину культури, як складовий компонент домінуючого в контексті певного соціуму нарративу.

Емпіричне дослідження було здійснене на базі навчальної лабораторії кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вибірка нашого дослідження складалася зі 100 студентів I-IV курсів; середній вік досліджуваних становив 19 ± 2 роки. Перед початком дослідження всіх учасників було проінформовано про мету його реалізації, а також отримано їхню добровільну згоду на участь у ньому. У якості психодіагностичного інструментарію було використано: «Шкала правого авторитаризму» Р. Альтмеєра (адаптація Н. Дьякової); опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сиданіуса та Феліції Пратто (адаптація О. Р. Агадулліної); «F»-шкала Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсвік, Д. Левінсона, Н. Сенфорда (адаптація Д. М. Денисової); опитувальник для визначення рівня почуття провини В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер (адаптація І. Белік).

З метою визначення у респондентів особливостей вираження почуття провини було застосовано опитувальник В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер, який дає змогу дослідити зазначений феномен як на площині психічного стану, так і як особистісну рису.

Згідно з отриманими результатами 10,00% досліджуваних характеризуються високим рівнем вираження почуття провини-стану, що свідчить про актуалізоване у відповідних індивідів інтенсивне та доволі болюче переживання власної неправоти щодо окремого індивіда або групи людей, перед якими вони провинилися (рис. 1); розумові процеси даної когорти осіб зорієнтовані на розміркову-

Рис. 1 Розподіл досліджуваних за рівнем вираження почуття провини-стану

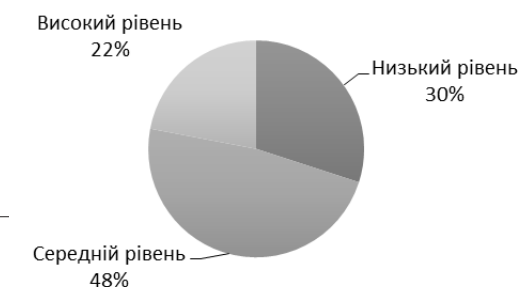

Рис. 2 Розподіл досліджуваних за рівнем вираження почуття провини-риси

вання про помилковість конкретних втілених в життя дій, про скривджену внаслідок цього персону, про ймовірну помсту з її боку, про шляхи подолання проблеми та тому подібне.

У 48,00% досліджуваних виявлено середній рівень почуття провини-стану, що асоціюється, як правило, із усвідомленням поведінкового прорахунку, який не відповідає моральним, етичним або релігійним інтеріоризованим нормам, проте не формує на їхньому підґрунті експлозивного внутрішнього конфлікту. Психоемоційний стан решти учасників дослідження (42,00%) не передбачає переживання вищевказаного психічного явища.

Високий рівень вираження почуття провини-риси продемонстрували 22,00% респондентів (рис. 2), що свідчить про домінування в надрах психічної реальності ірраціональних форм відповідного переживання, що зазвичай спотворюють як процес спілкування з оточуючими, так і соціальну адаптацію особистості в цілому.

На противагу у 30,00% досліджуваних не виявлено диспозиційної схильності до зазначеного феномена, що може сигналізувати про доволі гнучку світоглядну систему. У 48,00% учасників дослідження спостерігається середній рівень вираження почуття провини-риси, тобто нормотиповий симбіоз описаних явищ.

Відповідно до мети дослідження за ре-

зультатами визначення особливостей вираження почуття провини вибірку досліджуваних було двічі диференційовано на підгрупи в межах двох категорій залежно від локалізації відповідного психічного явища в межах структури особистості.

Перша (I) підгрупа респондентів складається з 42 осіб (42%) з низьким рівнем вираження почуття провини-стану, друга (II) – з 48 осіб (48%) з середнім рівнем вираження даної якості, а третя (III) – з 10 індивідів (10%) з високими показниками вираження зазначеного параметра.

Четверта (IV) підгрупа складається з 30 респондентів (30%) з низьким рівнем вираження почуття провини-риси, п'ята (V) – з 48 осіб (48%) з середнім рівнем вираження даної якості, а шоста (VI) – з 22 індивідів (22%) з високими показниками вираження зазначеного параметра. Подальшу оцінку результатів емпіричного дослідження було здійснено у вигляді порівняльного аналізу показників серед досліджуваних шести підгруп.

Впродовж дослідження схильності до авторитарності студентської молоді було використано комплекс опитувальників. Згідно з результатами «Шкали правого авторитаризму» Р. Альтмеєра 54,76% респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували схильність до низьких показників авторитарності (рис. 3), що може свідчити про лабільну систему цінностей, пов'язану

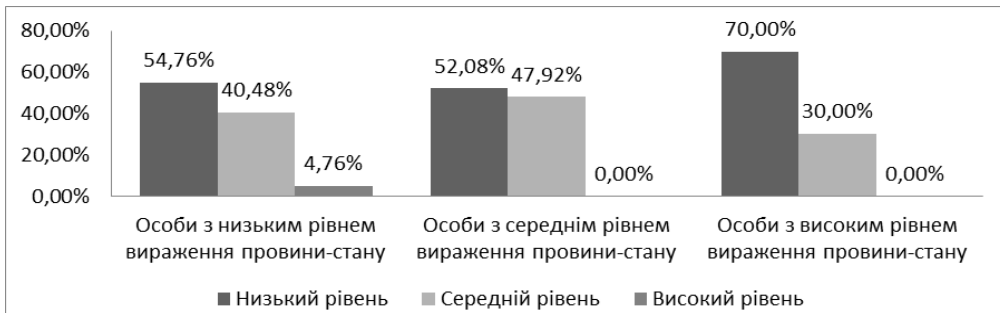

Рис. 3 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-стану за ступенем схильності до авторитарності за результатами методики Р. Альтмаєра

них зі сферою соціальних взаємовідносин, про критичне ставлення до панівної еліти, про відсутність упередженого ставлення до девіантних поведінкових проявів; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вищевказаними параметрами, зростає до 70,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 4,76% респондентів з високим рівнем авторитарності, що передбачає конвенціоналізм, схильність до упереджень проти аут-груп та меншин, а також визнання каральних заходів з боку правлячої еліти, спрямованих на нешаблонних представників суспільства; серед представників третьої підгрупи не виявлено індивідів з високим ступенем сформованості зазначених авторитарних якостей. Решті учасників дослідження, що входять до складу відповідних підгруп, притаманний середній рі-

вень вираження описаних характеристик.

Серед респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-риси виявлено 76,67% досліджуваних з низьким ступенем авторитарності (рис. 4); незважаючи на те, що серед учасників дослідження з високим рівнем вираження почуття провини-риси частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зменшується до 50,00%, в межах шостої підгрупи спостерігається найменша частка осіб з гіпертрофованою сформованістю консерватизму, авторитарного підпорядкування та авторитарної агресії, як порівняти з представниками четвертої та п'ятої підгруп.

Отже, серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану виявлено найбільшу частку респондентів з низькими показниками авторитарності, а також найменшу частку осіб (як і серед досліджуваних з гіпертрофо-

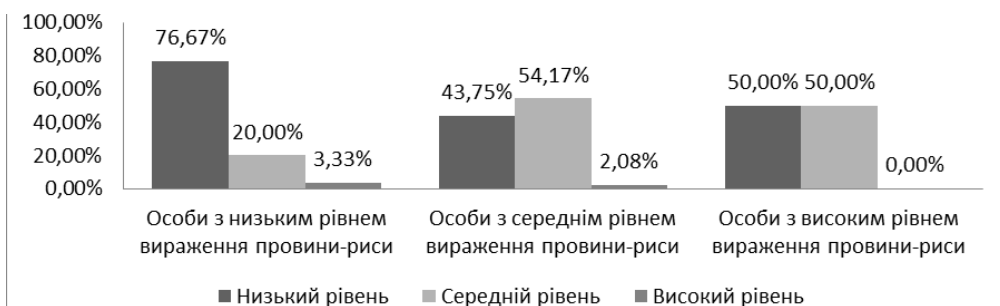

Рис. 4 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-риси за ступенем схильності до авторитарності за результатами методики Р. Альтмаєра

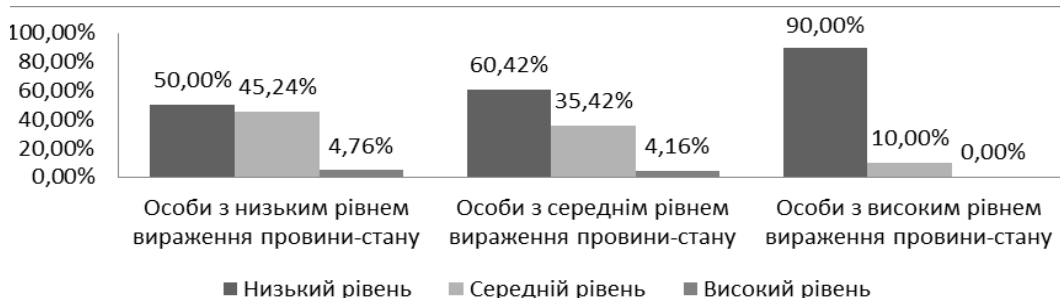

Рис. 5 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-стану за ступенем схильності до соціального домінування

ваним рівнем вираження почуття провини-риси) з високим ступенем схильності до авторитарної поведінки, аніж серед індивідів з низьким ступенем вираження почуття провини-стану.

Для ретельнішого аналізу особливостей прояву авторитарності студентської молоді було застосовано опитувальник для визначення орієнтації на соціальне домінування Джима Сиданіуса та Феліції Пратто. Так, 50,00% досліджуваних з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували слабку зорієнтованість на соціальне домінування (рис. 5), що може свідчити про схильність віддавати перевагу егалітарним міжособистісним стосункам; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зростає до 90,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 4,76% респондентів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування, що передбачає прийняття ієрархічної соціальної структури, тобто сукупність цінностей, згідно з якими суспільство диференціюється на панівну еліту, яка визначає вектор загальної спрямованості, та підлеглі класи, що втілюють в дійсність волю влади.

Серед учасників дослідження з середнім рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб з високим ступенем сформованості зазначених якостей змен-

шується до 4,16%, а серед представників третьої підгрупи не виявлено індивідів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування.

Серед респондентів з низьким рівнем вираження почуття провини-риси виявлено у 50,00% досліджуваних з низьким ступенем зорієнтованості на соціальне домінування (рис. 6); серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-риси частка осіб, які характеризуються вищевказаним параметром, зростає до 86,36%.

В межах четвертої підгрупи виявлено 10,00% респондентів з високим рівнем зорієнтованості на соціальне домінування; серед учасників дослідження з середнім рівнем вираження почуття провини-риси частка індивідів з високим ступенем сформованості відповідної характеристики зменшується до 2,09%, а серед представників шостої підгрупи не спостерігається подібних особистостей.

Отже, респонденти з високим рівнем вираження почуття провини як на площині психічного стану, так і як особистісної риси продемонстрували меншу схильність до високих показників зорієнтованості на соціальне домінування, аніж представники підгруп з низьким та середнім ступенем вираження почуття провини; в межах когорти індивідів з високим рівнем вираження почуття провини виявлено найбільшу частку осіб з низькими показниками схильності

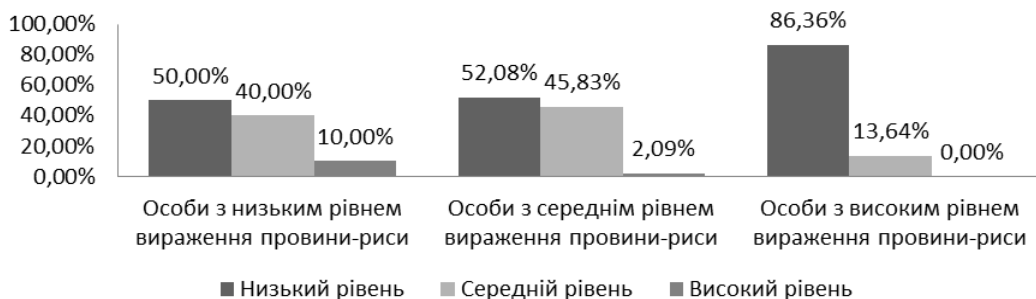

Рис. 6 Розподіл досліджуваних з різним рівнем вираження провини-риси за ступенем схильності до соціального домінування

до соціального домінування та анти-егалітаризму. Задля кращого розуміння особливостей прояву авторитарності студентської молоді було використано «F»-шкалу Т. Адорно, Е. Френкель-Брюнсвік, Д. Левінсона та Н. Сенфорда. Так, 4,76% досліджуваних з низьким рівнем вираження почуття провини-стану продемонстрували високий рівень авторитарності, що відображає ригідне слідування цінностям, як правило, середнього класу, тенденцію до засудження та покарання осіб, що порушують загальноприйняті норми, знецінення феноменологічних переживань, віру в містичні детермінанти долі, жорстке категоріальне мислення, апріорне вороже ставлення до людини тощо; серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини-стану частка осіб, які характеризуються вказаними параметрами, зменшується до 0,00%.

В межах першої підгрупи виявлено 19,05% респондентів з низьким рівнем авторитарності, що передбачає невизнання вищеописаних авторитарних принципів; серед представників третьої підгрупи частка осіб з низькими показниками авторитарності зростає до 30,00%. Слід зауважити, що даний опитувальник дозволяє порівняти схильності до прояву різних ознак авторитарного синдрому у респондентів з відмінним рівнем вираження почуття провини за допомогою

окремих шкал.

Отже, серед досліджуваних з високим рівнем вираження почуття провини як на площині психічного стану, так і особистісної риси виявлено найменшу частку респондентів з високими показниками авторитарності; індивіди з високим рівнем вираження почуття провини-стану демонструють найбільшу схильність до низького рівня зазначеної якості. Кореляційний аналіз за критерієм Пірсона дозволив виявити, що показники рівня почуття провини (як стану, так і особистісної риси), отримані за методикою В. Джонса, А. Шраттер та К. Куглер, утворюють слабкий негативний зв'язок з опитувальником Р. Альтмеєра ($r_c = -0,02569$), результатами методики для визначення орієнтації на соціальне домінування Дж. Сиданіуса та Ф. Пратто ($r_c = -0,22893$; $r_p = -0,23328$), а також з даними «F»-шкали Т. Адорно та його колег ($r_c = -0,03145$; $r_p = -0,00199$), зокрема з такими пунктами, як авторитарне підпорядкування ($r_c = -0,02227$), анти-інтрацепція ($r_c = -0,14735$; $r_p = -0,16215$), зорієнтованість на культ сили ($r_c = -0,10161$; $r_p = -0,03771$), деструктивність та цинізм ($r_c = -0,10398$; $r_p = -0,16167$) та проєктивність ($r_c = -0,03589$; $r_p = -0,03659$).

Висновки. Таким чином, на підставі аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено, що представники студентської молоді з різним рівнем вираження

почуття провини мають певні відмінності у прояві авторитарності, адже найменш схильними до авторитарної поведінки виявились респонденти з високим рівнем вираження почуття провини, а індивіди з низьким ступенем вираження зазначеної якості продемонстрували високі показники схильності до авторитарності. Перспектива подальших досліджень полягає у більш ретельному вивченні висвітленої проблеми, зокрема в дослідженні взаємозв'язку феноменів почуття провини та авторитарності в особистісних структурах представників різних соціокультурних контекстів, а також в розробці та впровадженні низки соціально-психологічних тренінгів, спрямованих на профілактику та корекцію неадекватних проявів авторитарності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананова І. В. Типологія переживання почуття провини. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 18–31.
2. Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 464 с.
3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2009. 576 с.
4. Мохаддам Ф. М. Психология диктатуры. Харьков: Гуманитарный Центр, 2017. 328 с.
5. Duckitt J. Authoritarianism. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. 2020. pp. 322-329
6. Duckitt J. Authoritarian personality. In: James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 2. Oxford: Elsevier. 2015. pp. 255–261.
7. Duckitt J., Sibley C. Right-wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice. *European Journal of Personality*. 2010.

TENDENCY TO AUTHORITARIANISM IN STUDENT YOUTH WITH DIFFERENT LEVELS OF EXPRESSION OF GUILT

Artem Dudarenko, Yuliia Kushnir

Abstract. *The article presents the results of study of the tendency to authoritarianism in student youth with different levels of guilt. Guilt is the phenomenological-motivational process, the essence of which is to anticipate the harm that individual caused to himself by violating internalized standards of social behavior; authoritarianism can be interpreted as a complex sociopsychological phenomenon that reflects readiness for uncritical subordination to rigid values within the hierarchical structure of the social environment, as well as the rejection of any deviant changes*

That study involved 100 students of Donetsk National University. The psychodiagnostic complex consisted of such questionnaires as R. Altmeier's «Scale of Right Authoritarianism» (adaptation by N. Dyakova); the questionnaire to determine the orientation to social dominance of Jim Sidanius and Felicia Pratto (adaptation by O. R. Agadullina); «F»-scale, created by T. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. Levinson, N. Sanford (adaptation of D. M. Denisova); questionnaire to determine the level of guilt, created by W. Jones, A. Schratte and K. Kugler (adaptation I. Belik). The obtained empirical data allowed to divide the respondents into groups with low, medium and high levels of guilt and to evaluate further the results in the form of a comparative analysis of indicators among the six subgroups studied. It was found that representatives of student youth with different levels of guilt have differences in the manifestation of authoritarianism, because the least prone to authoritarian behavior were respondents with a high level of guilt. The results of that study can be used by psychologists, social workers and educators during the process of developing trainings and lecture programs dedicated to the prevention of the problem of authoritarianism in the youth environment.

Keywords: *authoritarianism, social domination, guilt, student youth.*

Відомості про авторів:

Артем Андрійович Дударенко, здобувач вищої освіти IV курсу спеціальності 053 Психологія, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: dudarenko.a@donnu.edu.ua

Юлія Володимирівна Кушнір, кандидат педагогічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: ju.kushnir@donnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2502-0257>

Information about authors:

Artem Dudarenko, 4nd year student, specialty 053 Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Yuliia Kushnir, Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine